

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kristofer Persson Kärki

Tillfällig sinnesförvirring

Har tillståndet även drabbat lagstiftaren?

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Lotta Maunsbach

Termin: VT 2014

Innehåll

1	Inledning	7
1.1	Bakgrund	7
1.2	Syfte och frågeställningar	7
1.3	Metod och teori	8
1.4	Material och forskningsläge.....	8
1.5	Avgränsningar	9
1.6	Disposition	10
2	Tillfällig sinnestillstånd.....	11
2.1	Allmänt	11
2.2	Utredningar och propositioner	12
2.2.1	Äldre förslag	12
2.2.2	Psykiatriskskommittén (SOU 2002:3)	14
2.3	Olika sinnestillstånd	15
2.3.1	Allvarlig psykisk störning	15
2.3.2	Sänkt vakenhetsgrad	16
2.3.3	Neurasteniskt syndrom	17
2.3.4	Nivåsänkning	17
2.4	Praxis	18
2.4.1	Bristande uppsåt	18
2.4.2	Ingen regel om tillfällig sinnestillstånd?	19
2.4.3	Allvarlig psykisk störning	20
3	Den straffrättsliga legalitetsprincipen	23
3.1	Allmänt	23
3.2	Svensk rätt	24
3.3	EKMR	24
3.4	Konformitetsprincipen	26
4	Något om personutredningar i brottmål	27
4.1	Särskild personutredning.....	27
4.2	Rättspsykiatrisk undersökning.....	28
5	Analys och slutsatser	29
5.1	Legalitetsaspekten	29
5.2	Osäkerhetsaspekten	30
5.3	Särskilt om allvarlig psykisk störning	32
5.4	Rättsystemets institut	33
	Käll- och litteraturförteckning.....	35
	Tryckta källor.....	35
	Litteratur	35
	Elektroniska källor	36
	Rättsfallsförteckning.....	37
	Högsta domstolen.....	37
	Hovrätterna	37
	Europadomstolen	37

Summary

Since the creation of The Penal Code it has in Swedish law been unclear whether individuals who undertake criminal acts under the influence of temporary insanity should be imposed criminal liability or not. Such an apologetic circumstance is not statutory; however in jurisprudential literature and preparatory works a widespread opinion is that such a rule still exists – albeit in unwritten form.

The aim of this work has been to investigate whether temporary insanity is an apologetic circumstance in Swedish law, and therefore extensive review of case law and preparatory works has been done. The conclusion of this is that the proposed rule has had little impact on law application. Instead courts have used the intent regulation in this type of cases, which appears to be less successful seen to the definition of intent.

The uncertainty regarding the rule of temporary insanity I have tried to contrast with a more detailed review of the principle of legality in criminal law. In doing so I can verify that the current regulation formally does not contradict the demands of The Instrument of Government nor The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, but that the rule can be criticised with reference to the principles of predictability and conformity.

Finally there has also been a brief review of the personal case study and the forensic psychiatry examination. The reason for this has been to highlight the conditions necessary for carrying out such investigations and see if they somehow correlate with the rule of temporary insanity. The institutions may when it comes to the individual legal rights be decisive for the defendant in a trial. The result shows that the different rules, when compared, lack relevant reference to each other.

The conclusion is that the lawmaker should take a holistic approach to the question of temporary insanity within the scope of the larger concept of criminal capacity. In doing so, it should be decided whether related acts should be dealt with in connection either with the question of criminal liability or with the sanction of the crime. The institution of personal case studies is also closely related to this issue.

Sammanfattning

Sedan brottsbalkens tillkomst har det i svensk rätt varit oklart om personer som företar brottsliga gärningar under påverkan av tillfällig sinnesförvirring ska ådömas straffrättsligt ansvar eller inte. Någon sådan ursäktande omständighet finns inte lagstadgad, men i doktrin och förarbeten är en vanligt förekommande uppfattning att sådan regel ändå existerar – om än i oskriven form.

Syftet med det här arbetet har varit att undersöka om tillfällig sinnesförvirring är en ursäktande omständighet i svensk rätt, varför omfattande genomgång av praxis och förarbeten har gjorts. Slutsatsen härav är att den föreslagna regeln har fått dåligt genomslag i rättstillämpningen. I stället har domstolarna använt uppsåtsregleringen i den här typen av fall, vilket förefaller vara mindre lyckat sett till uppsåtets definition.

Osäkerheten angående regeln om tillfällig sinnesförvirring har jag försökt att kontrastera med en närmare genomgång av den straffrättsliga legalitetsprincipen. Därvid kan jag konstatera att nuvarande ordning i formell mening inte strider mot kraven i regeringsformen eller Europakonventionen för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, men att kritik däremot kan framföras med hänvisning till principerna om förutsebarhet och konformitet.

Slutligen har också en kortare genomgång av särskild personutredning och rättspsykiatrisk undersökning gjorts. Anledningen därtill har varit att belysa de förutsättningar som krävs för att genomföra dylika undersökningar och se om de på något sätt korrelerar med regeln om tillfällig sinnesförvirring. Institutet kan ur ett rättssäkerhetsperspektiv vara avgörande för den tilltalade i en rättegång. Resultatet visar emellertid att regelsystemen vid en jämförelse saknar relevant hänvisning till varandra.

Slutsatsen är att lagstiftaren bör ta ett helhetsgrepp på frågan om tillfällig sinnesförvirring inom ramen för det större begreppet tillräknelighet. Därvid bör det avgöras om relaterade gärningar bör hanteras antingen i straffrättens ansvars- eller dess påföljdsdel. Personundersökningsinstitutet hör även de tätt samman med denna fråga.

Förord

Det är med både vemod och tillförsikt jag skriver de sista orden på denna kandidatuppsats, som avslutar de tre första åren på juristprogrammet i Lund.

Ett särskilt tack vill jag rikta till min handledare Lotta Maunsbach som genom goda råd och kritiska frågor hjälpt mig framåt i mitt arbete. Därtill vill jag också tacka Linus Westerberg som har bemödat sig med att korrekturläsa uppsatsen.

Kristofer Persson Kärki
Lund, den 26 maj 2014

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
BrP	Lag (1964:163) om införande av brottsbalken
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
LOB	Lag (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m.
NJA	Nytt juridiskt arkiv (avd. 1 om inget annat anges)
Prop.	Proposition
RF	Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

För att ett brott ska kunna anses vara förövat krävs inte enbart att rekvisiten i ett straffbud ska vara uppfyllda till sin ordalydelse. Det fordras också att de olika kraven inom ramen för det så kallade brottsbegreppet är uppfyllda. När det gäller det personliga ansvaret, vilket tillsammans med rekvisiten för otillåten gärning utgör brottsbegreppet, finns det ett antal ursäktande omständigheter som har till följd att gärningspersonen inte kan hållas ansvarig för sina handlingar.

En av dessa omständigheter är den tillfälliga sinnesförvirringen – en oskriven regel vars existens är omdebatterad. Detta utrymme för argumentation beror på att lagreglering saknas på området, vilket i sin tur innebär att det inte är klart hur regeln om sinnesförvirring ska tolkas och vilka sinnestillstånd som omfattas därav. Det säger sig självt att denna osäkerhet kan ha avgörande betydelse för den tilltalade i en domstol. Det är mot den här bakgrunden som detta arbete har tillkommit.

1.2 Syfte och frågeställningar

Det här arbetet syftar till att klargöra vad som i svensk straffrätt utgör tillfällig sinnesförvirring, samt att kritiskt granska tillämpningen av regeln ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Frågan om rättssäkerhet utgår från den tilltalades perspektiv.

För att uppfylla detta syfte kommer nedanstående frågeställningar att vara utgångspunkt för den fortsatta framställningen:

- Vilka tillstånd utgör tillfällig sinnesförvirring? Var går gränsen mellan en tillfällig och bestående sinnesförvirring?

- Strider regeln om tillfällig sinnesförvirring mot den straffrättsliga legalitetsprincipen?
- Vilka institut har en domstol tillgång till för att avgöra förekomsten och innebörden av tillfällig sinnesförvirring i det konkreta fallet?

1.3 Metod och teori

För att undersöka vilka tillstånd som utgör tillfällig sinnesförvirring kommer jag att tillämpa en kritisk rättsdogmatisk metod, vilket innebär en kvalitativ granskning av rättskällorna. Perspektivet för uppsatsen kommer som nämnts att vara den tilltalades, vilket innebär att jag närmare kommer att granska förutsättningarna för att kategorisera tillfällig sinnesförvirring som en ursäktande omständighet. Först kommer jag att redogöra för uppfattningar i doktrin och förarbeten, för att sedan gå vidare till praxis för att se om dessa föreställningar står sig. Tanken är också att utreda i vilken utsträckning det kan sägas förekomma enhetlighet i de återgivna rättsfallen, vilket är ett uttryck för graden av förutsebarhet i rättstillämpningen.

Vidare ämnar jag att pröva den föreslagna regeln om tillfällig sinnesförvirring mot bestämmelser i RF och EKMR för att se i vilken mån legalitetsprincipen hindrar tillämpningen av en sådan regel. Även en genomgång av rättegångens personutredningsinstitut har ansetts nödvändig för att undersöka vilka verktyg som står till domstolens förfogande för att fastställa en tillfällig sinnesförvirring. Det har betydelse för den tilltalade dels att kunna använda dessa instrument, dels att de på ett vettigt sätt korrelerar med den angivna hjälpregeln.

1.4 Material och forskningsläge

Uppsatsen grundar sig på lagtext, förarbeten, rättsfall och litteratur. Eftersom lagregleringen på området är i princip obefintlig har särskild vikt fått läggas vid de senare källorna. Då en stor del av arbetet baseras på rättspraxis är jag införstådd med att urvalet har stor betydelse. Det ska dock

noteras att utbudet är förhållandevis skralt, vilket torde innebära att bilden är någorlunda heltäckande. Vid redogörelsen för de olika medicinska och psykologiska tillstånden är jag i mångt och mycket beroende av SOU 1996:185. Kommittén synes emellertid vara sammansatt av relevant expertis.

I detta arbete har forskning inom straffrättens allmänna del varit mest intressant. Framstående författare på området är Petter Asp, Nils Jareborg och Madeleine Leijonhufvud, vilka sinsemellan representerar något skilda uppfattningar. När det gäller tillfällig sinnesförvirring är det endast de förra som står upp för att en sådan ursäktande omständighet finns i gällande rätt. Min uppfattning är emellertid att det i denna diskussion finns mer att bidra med, särskilt när det gäller definitionen av en sådan regel. Litteraturen tar huvudsakligen sikte på enklare förvirringstillstånd som chock, feber och sömndruckenhet. Hur rättstillämparen ska förhålla sig till begreppet allvarlig psykisk störning framgår inte som ett exempel.

1.5 Avgränsningar

Ett i och för sig intressant rättsligt begrepp är tillräknelighet, särskilt eftersom det är nära förknippat med regeln om tillfällig sinnesförvirring. Av tids- och utrymmesskäl har jag valt att inte granska ämnet *i sig* dels beroende på att det står klart att någon ansvarsfrihetsgrund på grund av bristande tillräknelighet inte finns, dels eftersom den reglering som trots allt existerar, se 30 kap. 6 BrB, är svår att jämföra med inom ramen för detta arbete. Sådana fall behandlas nämligen vid påföljdsbestämningen. I ett större arbete vore det givetvis önskvärt att ta ett helhetsgrepp över både tillfällig sinnesförvirring och tillräknelighet för att se om den rättsliga särbehandlingen dem emellan är relevant och önskvärd.

Vidare vore det intressant att närmare granska begreppet tillfällig sinnesförvirring ur ett tvärvetenskapligt perspektiv; förutom juridik tänker

jag mig då främst psykologi. Jag har i detta arbete nöjt mig med att sortera de medicinska och psykologiska tillstånden under respektive juridiskt begrepp, såsom uppfattningen är i gällande rätt. Att den juridiska definitionen har stöd i psykologisk forskning torde ingalunda vara självklart.

1.6 Disposition

I kapitel 2 ämnar jag att med hjälp av rättskällestudier utröna vilka tillstånd som utgör tillfällig sinnesförvirring. Syftet är här inte enbart att fastställa vad som är gällande rätt utan även se vilka argument och lösningar som har förts fram i förarbeten och utredningar. I kapitlet därefter går jag igenom legalitetsprincipen för att se vilka krav den ställer på straffrättslig reglering och om den även omfattar sådana bestämmelser som leder till frihet från straffrättsligt ansvar. Härvid presenteras både svensk grundlag och EKMR. Före analysen går jag slutligen igenom de verktyg domstolen har för att få mer kunskap om den tilltalades personlighet, vilket är relevant för att kunna avgöra om det förelegat någon sinnesförvirring.

2 Tillfällig sinnesförvirring

2.1 Allmänt

Att återge rättsläget när det gäller tillfällig sinnesförvirring är problematiskt eftersom en tydlig lagreglering saknas. Före tillkomsten av BrB fanns i svensk rätt ett krav på tillräknelighet, vilket innebar att personer som ansågs vara bestående allvarligt psykiskt störda inte kunde hållas ansvariga för de annars brottsliga gärningar som de företog. I samband med lagändringen försvann även regeln om tillfällig sinnesförvirring med motiveringen att tillfälligt sinnessförvirrade personer varken kunde tillskrivas uppsåt eller oaktsamhet. Detta synsätt har emellertid kritiserats eftersom det är fullt tänkbart att en person som drabbats av tillfällig sinnesförvirring ändå har viss förståelse eller någon insikt vad gäller egna företagna handlingar.¹

En intressant aspekt i sammanhanget är regeringen i förarbetena till BrP, i samband med införandet av BrB, uttalade att den tidigare regleringen avseende tillfällig sinnesförvirring alltjämt skulle gälla. Frågan blir då hur detta exakt ska förstås. I doktrinen förs åsikten fram att det existerar en oskriven hjälpregel, som innebär att i och för sig skuldbelagda handlingar inte ska leda till ansvar, om orsaken är en tillfällig sinnesförvirring som inte beror på gärningspersonens eget vållande.²

I 1 kap. 2 § första stycket BrB anges huvudregeln för när en gärning ska anses vara ett brott – nämligen förekomsten av uppsåt. I andra stycket stadgas att olika former av tillfälliga sinnesförvirringar vars upphov ligger gärningspersonen till last inte ska leda till att brott inte föreligger. Jag ämnar nedan försöka förklara innebörden av dessa stadganden. För det första förutsätter den ovan nämnda hjälpregeln att uppsåt för gärningen föreligger, eftersom gärningar utan uppsåt som huvudregel inte leder till straffrättsligt

---

¹ Asp, Ulväng och Jareborg 2013, s. 370 f.

² Asp, Ulväng och Jareborg 2013, s. 371 f.

ansvar. För det andra innebär bestämmelsen i andra stycket att självförvållad sinnesförvirring aldrig kan leda till att gärningspersonen går fri från ansvar enbart av den anledningen. Emellertid är det viktigare att påpeka att denna regel, med hjälp av logisk härledning, inte implicerar att icke självförvållad sinnesförvirring ska utgöra en ursäktande omständighet för brott.

Det har dock förts fram en annan åsikt i doktrinen. Enligt denna existerar ingen regel av ovan nämnt slag, utan den tilltalade blir ansvarig för brott om de vanliga kraven på gärningsculpa respektive personligt ansvar är uppfyllda. 1 kap. 2 § BrB är härvid inte tillämplig.³

De olika uppfattningarna torde ha sitt ursprung i en annan fråga, nämligen den om självförvållat rus. Den praxisändring som genomfördes 2011 innebar att sedvanlig prövning av uppsåt ska ske; det får således inte presumeras. Det var genom denna presumtion som Leijonhufvud med flera kunde upprätthålla en distinktion mellan självförvållade och icke-självförvållade rus. Ändringen av praxis går emellertid på Asps med fleras linje vilket indirekt ger stöd för en oskriven regel om tillfällig sinnesförvirring.⁴

2.2 Utredningar och propositioner

2.2.1 Äldre förslag

Begreppet tillfällig sinnesförvirring har sedan tillkomsten av BrB utretts ett antal gånger. Fängelsestraffkommittén är av uppfattningen att den ovan angivna hjälpregeln är del av gällande rätt och i utredningen ges exempel på situationer när regeln är tillämplig, såsom förvirring vid feber, chock, slag mot huvudet, samt intag av medicin enligt läkares ordination. Vidare gäller detta sådan förvirring som uppstår vid ofrivillig konsumtion av alkohol eller

---

³ Leijonhufvud och Wennberg 2009, s. 75.

⁴ Jfr NJA 2011 s. 563 och den efterföljande debatten.

andra droger, där gärningspersonens personlighet förändras på ett oväntat sätt. En person som vaknar ur sömn, narkos eller hypnos kan också enligt utredningen hamna i likartade förvirringstillstånd.⁵ Psykansvarskommittén lägger till dessa tillstånd även epilepsianfall samt blodsockerfall hos diabetiker.⁶

Dessa tillstånd torde i sig inte vålla någon problem vid tillämpningen, eftersom de till sin natur är tillfälliga. Karakteristiskt för flera ovan angivna tillstånd är att de har en klinisk (medicinsk) bakgrund. Vad som däremot kan orsaka gränsdragningsproblem är neurotiska tillstånd, vars beständighet kan vara svår att fastställa. Detta ska behandlas mer ingående i den fortsatta framställningen.

Fängelsestraffkommittén nämner också psykisk sjukdom som en orsak till att person kan anses vara omtöcknad. Ett intressant exempel är ”akuta hallucinationer på grund av schizofreni”.⁷ Intressant är emellertid att schizofreni är en varaktig sjukdom, med hallucinationer som i regel varat längre än sex månader.⁸

Ett intressant spørsmål i sammanhanget är när kravet på uppsåt är uppfyllt. Som tidigare nämnts är hjälpregeln tillämplig vid sådana förvirringstillstånd då gärningspersonen faktiskt är medveten om sina handlingar. Det är dock tänkbart att gränsen till ett bristande uppsåt är flytande för t.ex. en sömndrucken gärningsperson.

Fängelsestraffkommittén berör inte frågan särskilt ingående utan nöjer sig med att konstatera att medvetlöshet utgör den motpol som innebär ansvarsfrihet. Utredningen är emellertid tydlig med sådana klara fall av medvetlöshet för gärningspersonen inte bör leda till straffrättsligt ansvar. De intentioner som återfinns i propositionen till BrP bör upprätthållas, men

---

⁵ SOU 1988:7, s. 149.

⁶ SOU 2002:3, s. 157.

⁷ SOU 1988:7, s. 160.

⁸ *Schizofreni*, Nationalencyklopedin.

inte genom en e contrario-tolkning av 1 kap. 2 § BrB utan genom en ny bestämmelse.⁹

Regeringen har uttalat kritik mot den nuvarande ordningen, men det har inte lett fram till någon ny lagstiftning. Det har konstaterats att bedömningen av uppsåtsregleringen vid tillkomsten av BrB var felaktig, men att tillfällig sinnesförvirring alltjämt får betraktas som en ursäktande omständighet. Regeringen anser emellertid att en lagreglering inte är lämplig eftersom det skulle fastslå en åtskillnad mellan tillfälliga och permanenta förvirringstillstånd. Att underlåta en lagreglering löser likväl inte problemet, eftersom resultatet blir detsamma som en reglering. En oskriven ansvarsfrihetsregel anses inte heller harmoniera med den straffrättsliga legalitetsprincipen.¹⁰

En möjlig förklaring till den rådande ordningen återfinns möjligen vid förarbetena till dagens BrB. Där argumenterar departementschefen för att den som begått brott under varaktig psykisk störning helt ska vara fri från påföljd om inte särskild vård eller skyddstillsyn kan tilldömas. Den tillfälligt sinnesförvirrade undslipper helt ansvar.¹¹

2.2.2 Psykansvarskommittén (SOU 2002:3)

I sitt betänkande föreslår Psykansvarskommittén att tillfällig sinnesförvirring som ursäktande omständighet ska regleras inom ramen för begreppet tillräknelighet, vilket innebär att en otillräknelig gärningsperson inte kan dömas till straffrättsligt ansvar. Som argument härför anför kommittén att det är en ordning som råder i de flesta jämförbara länder samt att det på ett generellt plan är nödvändigt att ta hänsyn till gärningspersonens förmåga att rätta sig efter lagen. Eftersom en handling som företas under påverkan av tillfällig sinnesförvirring inte anses vara ett

---

⁹ SOU 1988:7, s. 159 ff.

¹⁰ Prop. 1993/94:130.

¹¹ NJA II 1962 s. 510.

uttryck för individens fria val vore det därför orättfärdigt att därefter straffa vederbörande.¹²

Det finns också allmänpreventiva skäl som talar för ansvarsfrihet i dylika fall. Det allmänna syftet med ett straffsystem är att förhindra samhällets medborgare att begå vissa handlingar samt att verka moralbildande så att gynnsamma handlingsmönster uppstår. Att mot en sådan bakgrund straffa psykiskt störda och tillfälligt sinnesförvirrade är inte bara onödigt utan även skadligt för rättsystemets tillförlitlighet och effektivitet.¹³

Ett skäl för att behandla tillfälligt sinnesförvirrade och andra psykiska lagöverträdare lika är att betona att skuldfrågan är gärningsrelaterad och ingenting annat. Det ska således inte spela någon roll om gärningspersonen har en diagnos för psykos eller annat psykiskt sjukdomstillstånd eller inte. Allas likhet inför lagen är grundtanken bakom detta argument.¹⁴

2.3 Olika sinnestillstånd

2.3.1 Allvarlig psykisk störning

Som det får förstås går i princip samtliga psykotiska tillstånd in under begreppet ”allvarlig psykisk störning”. Exempel härpå är förvirring, hallucinationer, vanföreställningar och tankestörningar. Upphovet till tillståndet är i princip irrelevant såväl som på sådana psykoser som har ett direkt ursprung i alkohol- och drogkonsumtion. Det ska emellertid poängteras att alla individer är olika och att symtomen vid toxiska psykoser kan skilja sig åt. Personer med en störd personlighet, t.ex. borderlinesjukdom, har normalt sett en god verklighetsuppfattning men reagerar särskilt starkt på bl. toxiska, psykiska och somatiska påkänningar.¹⁵

---

¹² SOU 2002:3, s. 229 f.

¹³ SOU 2002:3, s. 233.

¹⁴ SOU 2002:3, s. 249.

¹⁵ SOU 1996:185, s. 509 f.

Till det här tillståndet bör också allvarliga depressioner och självmordstankar räknas. Svårare fall av åldersdemens torde också räknas hit. Lagstiftaren framhåller dock att bedömningen för att utröna om en psykisk störning är att beteckna som allvarlig ska ske utifrån både störningens grad och art. Som exempel ges schizofreni som per se är allvarlig till sin art, men som ibland kan ha ett förhållandevis mildt förlopp (grad).¹⁶

Till kategorin hör de så kallade patologiska rusen. Det är en sådan situation där gärningspersonen hamnat i ett personlighetsfrämmande tillstånd, ibland i kombination med förskrivna medicin. Företeelsen är ovanlig och kan uppträda även efter mindre alkoholkonsumtion. Personen kan därvid uppföra sig omdömeslöst och våldsamt, och när ruset är överståndet är minnesbilden i regel mycket oklar.¹⁷

2.3.2 Sänkt vakenhetsgrad

Ett relevant tillstånd är den sänkta vakenhetsgraden som också kan ta sig uttryck i en suddig medvetenhet. Personen är ofta emotionellt instabil med desorientering, hallucinationer och vanföreställningar. Gemensamt är en störning i hjärnans sätt att fungera och detta kan ha sin grund i förutom förgiftning som nämnts ovan även i endokrina och metabola besvär; allvarligare infektioner, blödningar och tumörer samt hjärtinsufficiens och skalltrauma. Typiskt för detta tillstånd är att kravet på uppsåt i en del fall inte är uppfyllt, vilket hör ihop med ett grumligt medvetande.¹⁸

Gränsdragningen torde emellertid vara svår. Om vakenhetsgraden är mycket låg uppfylls inte kravet på uppsåt. Olika typer av endokrina besvär t.ex. kan innebära både snabba och långsamma förändringar, där endast de förra kan utgöra en ursäkt från straffrättsligt ansvar.

---

¹⁶ Prop. 1990/91:58, s. 86 f. och 453.

¹⁷ Strahl 1976, s. 94.

¹⁸ SOU 1996:185, s. 510.

2.3.3 Neurasteniskt syndrom

Ett neurasteniskt syndrom karakteriseras av uttrötthet, koncentrationssvårigheter, minnessvårigheter och irritabilitet. Symtomen uppkommer i regel en tid efter förtäring av alkohol, så kallat bakrus, och efter skallskador.¹⁹

Tillståndet torde inte ha någon större relevans i diskussionen om ursäktande omständigheter. Det rör sig visserligen om situationer när gärningspersonen har svårare att kontrollera sitt beteende än annars, men det rör sig ändå om problem av så bestående karaktär att vederbörande har möjlighet att överblicka sin situation och på så sätt skaffa sig viss kontroll över sitt handlande.

2.3.4 Nivåsänkning

Vid exempelvis allvarliga hjärnskador förekommer en mer permanent nedsättning av den mentala förmågan. Personer som lider av denna åkomma kan under normala förutsättningar ha en vanlig sinnesstämning, men med skillnaden att utomstående påfrestningar kan leda till bland annat oproportionerliga aggressioner, ångestperioder och depressioner.²⁰

Här torde den bakomliggande skadan vara av betydelse för bedömningen. Handlingar som företas utan nämnvärd påverkan från yttre stimuli uppnår kravet på uppsåt och kan inte ursäktas med hänvisning till tillfällig sinnesförvirring eftersom skadan är bestående. Däremot blir bedömningen svårare vid yttre påverkan. Förmodligen föreligger i sådana fall inte uppsåt, och ursäktande på grund av tillfällig sinnesförvirring torde endast vara möjligt när reaktionen inte är ett alltför vanligt inslag i personens beteende.

---

¹⁹ SOU 1996:185, s. 510.

²⁰ SOU 1996:185, s. 510.

2.4 Praxis

2.4.1 Bristande uppsåt

I RH 1993:80 stod en person som led av svår diabetes åtalad för olovlig körning. I hovrätten hördes en läkare som vittne och därvid framkom att den tilltalade kunde företa handlingar utan att vara medveten om det. Det förutsätter att det sker ett blodsockerfall som är karakteristiskt för denna sjukdom. Domstolen konstaterade i detta fall att den tilltalade hade en sådan allvarlig form av sjukdomen att han inte alltid hade förmåga att upptäcka när hans tillstånd försämrades. Slutsatsen blev att kravet på uppsåt inte var uppfyllt.²¹

I ett äldre HD-fall med liknande utgångspunkt stod den tilltalade åtalad för misshandel. Vederbörande hade svårinställd diabetes, men hade till fullo inte följt läkarens ordinationer vilket hade resulterat i ett flertal sjukhusvistelser. Därtill förekom viss alkoholkonsumtion med tillhörande aggressivitet. Vid det aktuella tillfället hade gärningspersonen ett antal gånger vandrat fram och tillbaka mellan sin egen och grannens bostad där hans fästmö befann sig och i samband därmed misshandlat henne och slagit sönder en fönsterruta. HD konstaterar att den tilltalade vid tidigare fall av blodsockersänkning visat sig våldsam, men att han under normala förhållanden inte hade motiv att utföra det åtalade brottet. Av den anledningen anser HD att gärningspersonen inte var i sådan grad medveten att han hade uppsåt för sina handlingar.²²

De två domarna ovan är intressanta främst av ett skäl. I båda fallen frias gärningspersonen med hänvisning till bristande uppsåt. Detta kan med fog kritiseras, inte minst i det senare fallet, eftersom det torde stå klart att den tilltalades medvetande inte var så grumligt att han över huvud taget inte

---

²¹ RH 1993:80

²² NJA 1969 s. 401.

förstod vad han gjorde. Att han annars inte skulle ha motiv för gärningarna talar inte i tillräcklig grad för HD:s uppfattning.

2.4.2 Ingen regel om tillfällig sinnesförvirring?

I ett hovrättsavgörande från 1995 var frågan om den tilltalade kunde gå fri från ansvar då vederbörande hade handlat under påverkan av hundfobi. Den tilltalade hade i samband med ett omhändertagande enligt LOB gjort våldsamt motstånd, men hovrätten ansåg att detta kunde förklaras av den påstådda fobin och att inga andra motiv för handlandet hade bevisats. Den tilltalade åberopade ett läkarintyg som hade föregåtts av en psykiatrisk undersökning med honom samt hans far. Det konstaterades där att han led av en 'enkel fobi', vilket innebar att ett begränsat stimulus, i detta fall en hund, ledde till kraftig ångest vid exponering. Resultatet blev att den tilltalade inte kunde kontrollera sitt beteende i enlighet med sunt förnuft. En sådan fobi leder emellertid inte till avskuren medvetenhet; någon annan psykisk åkomma i övrigt förelåg inte.²³

Slutsatsen i fallet blev således att gärningen hade begåtts med uppsåt i straffrättsligt avseende, men att den obefintliga lagregleringen vad gäller tillfällig sinnesförvirring leder till att den begångna gärningen inte kan ursäktas. I kommittédirektiven till SOU 1988:7 hade departementschefen uttalat att "de grundläggande intressena av legalitet, konsekvens, likformighet och förutsebarhet gör sig gällande även i fråga om undantag från straffbarheten".²⁴

I äldre praxis finns exempel på tillstånd som inte anses utgöra tillfällig sinnesförvirring. Ett fall rörde en man som vid ett tillfälle hade uppretats av raggare utanför bostaden och när detta upprepades gick han ut och efter skarp ordväxling sköt han med två skott på var och en av dem. HD konstaterade att gärningspersonen varken vid lämnandet av bostaden eller vid avlossandet av skotten varit omedveten om vilka handlingar han företog.

---

²³ RH 1995:150.

²⁴ RH 1995:150.

Vidare stod det klart att mannen var psykiskt labil vid händelsen och att han hade drabbats av mycket stark affekt. Uppsåt ansågs emellertid föreligga och det fanns i övrigt inte någon ursäktande omständighet för handlandet.²⁵

2.4.3 Allvarlig psykisk störning

I ett annat hovrättsavgörande från 1999 skiljde sig utgången på ett intressant sätt. Den tilltalade stod åtalad för bland annat misshandel och domstolen fann det styrkt att vederbörande hade begått handlingarna under en allvarlig psykisk störning, ett slags psykotiskt tillstånd, som tog sig uttryck i ”förvirring, störd verklighetsuppfattning och aggressivitet”. De bidragande orsakerna ansågs med stöd från den företagna rättspsykiatriska utredningen vara stress, brist på sömn samt trötthet och därpå en viss alkoholkonsumtion. Enligt hovrätten var 1 kap. 2 § BrB inte tillämplig vilket föranledde sedvanlig uppsåtsbedömning.²⁶

Tillsammans med läkarna konstaterar hovrätten 1999 att den tilltalade har uppfört sig på ett sätt som får betraktas som personlighetsfrämmande och att ”det inte finns någon rimlig psykologisk förklaring” till de företagna handlingarna. Det hade framkommit att vederbörande sedan tidigare i viss mån hade handlat aggressivt i samband med alkoholkonsumtion, men det faktumet ansågs inte vara tillräckligt för en fällande dom. Slutsatsen blev att gärningspersonens uppsåt inte var täckt.²⁷

HD har i NJA 1995 s. 48 konstaterat att definitionen av ett tillfälligt psykotiskt tillstånd inte överensstämmer med den allvarliga psykiska störning som avses i 30 kap. 6 § BrB. Att så skulle vara fallet har inte stöd i förarbetsuttalanden och konsekvensen skulle bli att ”synnerligen allvarliga brott” varken skulle kunna leda till fängelse eller rättspsykiatrisk vård.

---

²⁵ NJA 1968 s. 500.

²⁶ RH 1999:139. Observera att uppsåtsbedömningen vad avser självförvållat rus sedan dess har förändrats, se t.ex. NJA 2011 s. 563.

²⁷ RH 1999:139.

Anledningen härtill är givetvis att sådana förvirringstillstånd avtagit när dom i målet faller.²⁸

Ett i sammanhanget motstridigt HD-avgörande är från 2001.

Gärningspersonen hade bland annat gjort sig skyldig till grov misshandel samt grov våldtäkt och frågan gällde valet av påföljd. HD konstaterade att den tilltalade vid gärningens inträffande befunnit sig i ett tillfälligt psykotiskt tillstånd orsakat av alkoholintag, vilket bör karakteriseras som en allvarlig psykisk störning. Enligt HD måste fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB här bli aktuellt, eftersom den tillfälliga psykosen i det här fallet inte var självförvållad.²⁹

Intressant är att HD specificerar vad som avses med ej självförvållat rus. Att konsumera alkohol innebär inte per se att kravet på icke-självförvållande är uppfyllt; därtill krävs även att det uppstår ett beteende som gärningspersonen inte rimligen kunnat räkna med.³⁰

JustR Håstads särskilda yttrande är här av särskilt intresse. Däri påpekas att uttalandet i BrP om att tillfällig sinnesförvirring utgör en ansvarsfrihetsgrund inte kan binda rättstillämparen vid tolkningen av BrB, eftersom det strider mot uppfattningen i BrB om att spörsmål om tillräknelighet ska behandlas vid påföljdsvalet. Håstad är emellertid medveten om att uppfattningen vid tillkomsten av BrB att uppsåt inte kunde tillkomma den som tillfälligt är från sina sinnens bruk är felaktig, eftersom en sådan person kan ha en viss grad av medvetande.³¹

Uttalandet har stöd i äldre rättspraxis. I ett fall hade gärningspersonen under inverkan av patologiskt rus gjort sig skyldig till grov vårdslöshet i trafik, rattfylleri samt grovt vållande till annans död. Orsaken till förvirringen var alkoholkonsumtion i samband förtäring av fenemaltabletter

---

²⁸ NJA 1995 s. 48.

²⁹ NJA 2001 s. 899.

³⁰ NJA 2001 s. 899.

³¹ NJA 2001 s. 899.

(smärtlindrande). Domstolen konstaterade att det rörde sig om en akut och, som det får förstås, tillfällig sinnessjukdom. Någon ursäkt med hänvisning till tillfällig sinnesförvirring ansågs inte vara gällande. Av betydelse är emellertid att HD ansåg att gärningspersonen hade uppsåt för sitt handlande.³²

Mot det återgivna fallet³³ i avnitt 2.4.2 som handlade om gärning under mycket stark måste det s.k. Rödebymålet ställas. Den tilltalade stod för bl.a. mord efter att ha skjutit målsäganden med hagelgevär i bröstet. Han hade dessförinnan brukat läkemedel mot schizofreni och sömnlöshet samt druckit en mindre mängd starksprit. Den rättspsykiatriska undersökningen gav vid handen att en allvarlig psykisk störning förelåg vid gärningstillfället men inte vid utredningen; vederbörande led till viss del också av ADHD och Tourettes syndrom. Avgörande för hans handlande torde emellertid ha varit den paniksituation som uppstod när målsäganden stod utanför hemmet mitt i natten med ett basebollträ i handen, vilket ledde till ett handlande i affekt. Trakasserier mot gärningspersonen hade även tidigare förekommit. Uppsåt ansågs dock inte föreligga, eftersom syftet med gärningen inte varit att bringa målsäganden om livet utan att undanröja den hotfulla situationen.³⁴

---

³² NJA 1968 s. 471.

³³ Se NJA 1968 s. 500.

³⁴ RH 2008:90.

3 Den straffrättsliga legalitetsprincipen

3.1 Allmänt

Legalitetsprincipen är inte ett enda fast begrepp; tvärtom mynnar det ut i ett antal snarlika principer, vilka redogörs för här nedan. En viktig distinktion är att skilja på den straffrättsliga legalitetsprincipen från den processrättsliga. Syftet med den senare är att förhindra opportunism och innebörden är en principiell åtalsplikt.³⁵

Den straffrättsliga legalitetsprincipen brukar i sin tur delas upp i fyra delar: krav på lagstöd, analogiförbud, retroaktivitetsförbud och obestämdhetsförbud. De tre första förbuden gäller för både lagstiftare och rättstillämpare medan obestämdhetsförbudet endast gäller för den förra. Karakteristiskt för dessa principer är att ett straffbud inte ska kunna tolkas till den misstänktes nackdel om någon av dem gör sig gällande.³⁶

En annan viktig, ibland outtalad, aspekt av legalitetsprincipen är möjligheten till förutsebarhet. Den syftar främst till att skapa förutsättningar för samhällsmedborgarna att veta under vilka omständigheter de förövar brott. Det är viktigt inte minst på straffrättens område där de statliga ingripandena är särskilt omfattande. Det finns emellertid ingen utopisk tillvaro då principen alltid kan efterlevas, men utgångspunkten är människor ska kunna beräkna konsekvenserna av sina handlingar.³⁷

---

³⁵ Jareborg 1992, s. 93.

³⁶ Jareborg 1992, s. 94.

³⁷ Asp 2003, s. 56 f.

3.2 Svensk rätt

För den svenska rättens vidkommande regleras legalitetsprincipen i 2 kap. 10 § RF. Av bestämmelsen framgår att ett straffbud dels måste vara återgivet i lag, dels att det inte får tillämpas retroaktivt.

Även BrB har en lagstadgad legalitetsprincip i 1 kap. 1 §. Enligt förarbetena omfattar denna bestämmelse ett analogiförbud även om Lagrådet har invänt att detta inte framgår i lagtexten. HD har emellertid bekräftat att det finns ett analogiförbud, vilket ställer krav på lagstiftaren att införa klara och tydliga bestämmelser. Av betydelse i avgörandet var att det därutöver fanns flera motstridiga förarbetsuttalanden och HD ansåg därför inte att det var möjligt använda något av dem för att tolka lagtexten.³⁸

I samband med tolkning av praxis har det framförts att legalitetsprincipen inte är helt absolut, vilket innebär att viss tolkning är tillåten även om det bör ske med försiktighet. I sådana fall gäller principen *in dubio mitius*, vars innebörd är att den mildare tolkningen ska väljas.³⁹

3.3 EKMR

Regleringen i EKMR har stora likheter med den i svensk grundlag. I art. 7 finns både ett föreskriftskrav samt ett retroaktivitetsförbud. En viktig skillnad är emellertid att andra punkten tillåter lagföring som har sin grund i allmänna rättsprinciper som accepteras av civiliserade stater.

Vid tillämpning av EKMR är det viktigt att vara medveten om att begreppen däri inte alltid tolkas som motsvarigheterna i svensk rätt utan har en autonom definition. Det mest uppenbara exemplet är ordet ”lag”, som inte enbart omfattar författningsbestämmelser utfärdade av nationella parlament utan också (common law-) rättspraxis samt underordnade föreskrifter,

---

³⁸ Prop. 1993/94:130 s. 19 f.; NJA 2000 s. 490.

³⁹ Holmqvist m.fl. 2007, s. 1:5 f.

såsom svenska förordningar. Även svenska och danska kollektivavtal kan i EKMR:s betydelse utgöra ”lag”.⁴⁰

EKMR ställer emellertid vissa krav på tydlighet och precision i syfte att öka förutsebarheten för den tilltalade. Europadomstolen har uttalat att en lag som ”möjliggör obegränsat omdöme i enskilda fall inte har de essentiella karakteristika vad gäller förutsebarhet och därför inte utgör lag. Ramen för omdömet måste vara förenad med tillräcklig bestämdhet.”⁴¹

Dessutom skiljer sig kraven på förutsebarhet beroende på vilket rättsområde som berörs. Om adressaten för rättigheten är en enskild person och inskränkningen av vederbörandes rättighet är allvarlig, är kraven högre för att en bestämmelse ska kunna anses som lag i konventionens mening.⁴²

Ovan nämnda resonemang tar sikte på när en bestämmelse ska anses som lag; det rör sig i någon mån om formella krav. När det gäller materiellt innehåll är Europadomstolen mer generös. Som utgångspunkt accepteras inte vaga straffbud eller straffrättsliga analogier, men en medlemsstats domstol tillåts göra relativt vittgående tolkningar utan att detta strider mot förutsebarheten. Ett exempel härpå är fallet *Kokkinakis v. Greece* där domstolen fann att en kriminalisering av proselytism var förenlig med art. 7 EKMR.⁴³

Värt att nämna är att syftet med art. 7 (2) är att folkrättsliga principer ska kunna utgöra grund för lagföring. En fördel därmed är att stater inte behöver implementera eller inkorporera dessa bestämmelser i sin egen lagstiftning.⁴⁴ Som detta får förstås omfattas inte nationella straffrättsliga principer av denna artikel.

---

⁴⁰ Cameron 2011, s. 110.

⁴¹ Cameron 2011, s. 110; *Silver m.fl. mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland*, mål 5947/72 m.fl.

⁴² Cameron 2011, s. 111.

⁴³ Cameron 2011, s. 106; *Kokkinakis mot Grekland*, mål 14307/88.

⁴⁴ Cameron 2011, s 107 f.

3.4 Konformitetsprincipen

Begreppet tillfällig sinnesförvirring är, som ovan nämnts, en av de ursäktande omständigheterna inom ramen för brottsbegreppet.

Karakteristiskt för dessa omständigheter är att de flesta kan utläsas ur konformitetsprincipen, som anses vara en allmän rättsgrundsats. Innebörden därav är den, att en person som inte har kunnat rätta sig efter lagen inte heller har kunnat begå en brottslig gärning.⁴⁵

En gärningsperson som saknar *förmåga* att rätta sig efter lagen inser hur han ska bete sig men saknar kontroll för sina handlingar. Det som åsyftas är ofrivilliga handlingar, jämförliga med tillstånden för tillfällig sinnesförvirring, när personen beter sig som en kropp i rörelse och inte som en handlande person. En psykisk åkomma som innebär avskuren kontroll innebär också brist på förmåga. Jareborg förtydligar att förmåga att handla avsiktligt är intimt förknippat med gärningspersonens jag; det vill säga att en individ som upplever att någon annan eller något annat handlar åt vederbörande själv saknar förmåga att styra sina handlingar.⁴⁶

Att skilja från dessa situationer är gärningspersoner som har förmåga att rätta sig efter lagen, men inte har *tillfälle* att göra det. Det som avses härmed är bristande förståelse för vad personen gör alternativt frånvaro av insikt om det som görs är tillåtet. Det är endast den sistnämnda situationen, som kallas straffrättsvillfarelse, som inte utgör en ursäktande omständighet i moderna straffrättssystem.⁴⁷

---

⁴⁵ Jareborg 1992, s. 211.

⁴⁶ Jareborg 1992, s. 211, 221.

⁴⁷ Jareborg 1992, s. 211 f.

4 Något om personutredningar i brottmål

4.1 Särskild personutredning

Bestämmelser om särskild personutredning finns i lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m.. I 1 § ger vid handen att en sådan utredning kan företas under rättegång för att avgöra påföljdsfrågan eller om det annars är behövligt.

I förarbetena till ovan nämnda lag räknar regeringen upp ett antal fall där en särskild personutredning kan anses vara nödvändig. Samtliga avser utredning inför påföljdsval och straffmätning, men departementschefen uttalar att listan inte är helt uttömmande.⁴⁸

Huvudregeln, se lagens 2 §, är att utredning endast får företas om allmänt åtal i målet är väckt, alternativt om den misstänkte har erkänt eller om det annars finns sannolika skäl för att vederbörande har begått brottet.

Uttalandena ger ett bräckligt, men dock litet, stöd för att andra omständigheter kan utgöra grund för att företa en särskild personutredning. Frågan är vilken relevant information som kan komma fram under utredningen. Normala reaktioner på alkoholintag kan vara avgörande i fall av patologiskt rus. Även misstänkta med personlighetsstörningar, såsom borderline, kan ha nytta av att deras personlighet blir beskriven.

---

⁴⁸ Prop. 1991/92:2, s. 13.

4.2 Rättspsykiatrisk undersökning

Institutet rättspsykiatrisk undersökning regleras i lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning. 1 § 2 p. anger att sådan undersökning får genomföras för att kunna bedöma om den misstänkte har begått gärningen under inflytande av en allvarlig psykisk störning och vilken relevans det då har för påföljdsvalet enligt 30 kap. 6 § BrB. Enligt 2 § får ett beslut om utredning endast fattas om den misstänkte har erkänt gärningen alternativt om övertygande bevisning har förebragts. Vidare är en förutsättning att det konkreta straffvärdet är mer än böter.

I samband med en lagändring 2008 utvidgades lagens tillämpningsområde. Nu får domstolen begära en undersökning inte bara för att bedöma om en allvarlig psykisk störning föreligger, utan också för att kunna avgöra om ”den misstänkte till följd av störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller anpassa sitt handlande efter en sådan insikt”. Syftet är enligt förarbetena att avgöra om fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB är tillämpligt.⁴⁹

Efter lagändringen synes det mig möjligt att använda denna typ av undersökning även i fall där en tillfällig sinnesförvirring kan vara för handen. Det gäller då, som bekant, situationer där uppsåt föreligger men där den misstänkte saknar kontroll över sitt handlande. Det ovan citerade förarbetsuttalande samt NJA 2001 s. 899 ger stöd för denna uppfattning. Det förutsätter emellertid någon form av störning i grunden.

---

⁴⁹ Prop. 2007/08:97, s. 41 f.

5 Analys och slutsatser

5.1 Legalitetsaspekten

Straffrätten är det rättsområde som mer än något annat genomsyras av den inom juridiken så viktiga legalitetsprincipen. Anledningen härtill är givetvis förekomsten av de omfattande sanktionsmöjligheter som staten åtnjuter för att kunna straffa personer som inte är laglydiga. Som jag har varit inne på ovan kan legalitetsprincipen delas upp i flera olika underprinciper, varför det inte på ett generellt plan går att svara på frågan om den oskrivna regeln om tillfällig sinnesförvirring strider häremot.

Först och främst ska det påpekas att regeln i formellt hänseende inte strider mot 2 kap. 10 § RF. Den bestämmelsen tar nämligen sikte på straffbuden som sådana; för att en gärning ska anses vara kriminaliserad krävs att det finns en lagstadgad bestämmelse härom, vilket kan benämnas som ett föreskriftskrav. Lagrummet ger även ett uttryck för ett retroaktivitetsförbud. Det sägs emellertid ingenting om de principer i straffrätten som brukar benämnas ursäktande omständigheter, vilket kan tyckas märkligt. På ett formellt plan får således en oskriven regel om tillfällig sinnesförvirring anses godtagbar i regeringsformens mening.

Även med hjälp av EKMR tycks samma resultat nås, med den skillnaden att art. 7 (2) även tillåter lagföring som har sin grund i straffrättsliga principer. Liksom i RF rör det sig här vilken kriminalisering, inte vilka ursäktande omständigheter, som ska tillåtas, varför bestämmelsen inte förefaller vara tillämplig på regeln om tillfällig sinnesförvirring. Därtill bör sägas att artikeln vid sin tillkomst var tänkt att kunna tillämpas när folkrättsliga överenskommelser är mer vittgående än nationella strafflagar.

Vid en granskning av detta slag är det emellertid nödvändigt att se bortom de formella kraven. Ett av legalitetsprincipen främsta syften är att främja

förutsebarhet, och det kan i det avseendet inte vara acceptabelt med ursäktande omständigheter som saknar reglering i straffrättslig lagstiftning. För den tilltalade är denna osäkerhet ödesdiger; det handlar inte enbart om vederbörande riskerar fängelsepåföljd och det lidande som är förenat därmed eller inte, utan också om personen över huvud taget ska anses som brottsling i samhällsmedborgarnas ögon eller inte. Ansvaret ligger här på lagstiftaren.

Konformitetsprincipen, som inte är lagstadgad, ger också upphov till en del betänkligheter. En gärningsperson som saknar tillfälle, men har förmåga, att rätta sig efter lagen har i regel inget uppsåt. Den som däremot saknar förmåga kan mycket väl vara medveten om den företagna gärningen; däremot har vederbörande inte haft kontroll att hindra den. I de flesta rättssystem leder sådan kontrollbrist inte till straffrättsligt ansvar, men i Sverige är utgången avhängig ett accepterande av regeln om tillfällig sinnesförvirring.

5.2 Osäkerhetsaspekten

En del av syftet med detta arbete har varit att utröna om det inom svensk straffrätt existerar någon regel om tillfällig sinnesförvirring och, givet att så är fallet, försöka fastställa den bestämmelsens innebörd.

Diskussionen som fördes i RH 1995:150 talar starkt emot att en sådan regel existerar. Det går visserligen inte att finna något rättsfall som klart och tydligt stödjer en sådan ursäktande omständighet, men här förkastas idén helt och hållet. Fallet är av principiell, om än inte prejudiciell, betydelse eftersom den tilltalades tillstånd är mycket likt beskrivningen av tillfällig sinnesförvirring i förarbeten och doktrin. Mannen led inte av någon psykisk åkomma i övrigt utan hans fobi, och därmed okontrollerade handlande, uppstod endast vid exponering av specifika stimuli. Hovrätten tog här fasta på Fängelsestraffkommitténs uppfattning att legalitetsprincipen även gör sig gällande i fråga om ursäktande omständigheter för personligt ansvar.

Definitionen av tillfällig sinnesförvirring tycks inte heller vara helt klar, vilket NJA 1968 s. 500 vittnar om. Utgången i fallet ter sig emellertid rimlig, eftersom HD där vägrade låta ett starkt affekttillstånd utgöra en ursäktande omständighet. Det är naturligt att, trots att en sådan sinnesstämning råder, att här inte ursäkta gärningspersonen då även en kraftig ilska kan vara förenlig med ett fritt individuellt tänkande och handlande.

I stället för att tillämpa den oskrivna regeln om tillfällig sinnesförvirring använder domstolarna en annan metod för att hantera de fall där konformitetsprincipen leder till betänkligheter. Detta sker med hjälp av uppsåtsbedömningen och flera exempel finns härför. Det mest kontroversiella fallet måste anses vara NJA 1969 s. 401 där en diabetessjuk man hade misshandlat sin hustru. HD konstaterade mycket riktigt att det rörde sig om ett personlighetsfrämmande beteende, men därav drogs dock den mycket märkliga slutsatsen att uppsåt inte förelåg. Bakom handlandet låg ett visst mått av svartsjuka, varför motiv för gärningen fanns även om det inte skulle skett under normala omständigheter. Dessutom torde det råda viss tveksamhet om förvirringen i fråga var självförvållad eller inte, eftersom vederbörande inte i erforderlig grad mottog nödvändig läkarvård.

Lösningen att inte tillskriva gärningspersonen uppsåt kan vid gränsdragningsproblem vara högst betänklig. Beroende på vilket alternativ domstolen väljer kommer den att sända ut olika signaler. Givet en situation där den föreslagna regeln om tillfällig sinnesförvirring är tillämplig vore en sådan utväg att förringa gärningspersonens psykiska förmåga. Frågan om skuld gör sig också gällande; det är en viss skillnad mellan att inte ha ett personligt ansvar och att vara ursäktad härifrån.

En viktig distinktion att göra, vilket även har berörts i samband med legalitetsaspekten, är att försöka utröna vilka konsekvenser en tillfällig sinnesförvirring har. Ett patologiskt rus t.ex. kan ha både den egenskapen att

gärningspersonen förlorar kontrollen över sitt handlande, men också att vederbörande inte inser innebörden av sitt handlande. Vid rättstillämpning är det viktigt att domaren har denna skillnad klar för sig, eftersom följden är olika juridiska resonemang i termer av uppsåt.

Den kanske största behållningen av detta arbete är att distinktionen mellan en tillfällig sinnesförvirring och en bestående sådan (vilken mer generellt kan betecknas som tillräknelighet) i ett de lege ferenda-perspektiv inte är önskvärd. Det är svårt att finna argument för att klandra mer i den ena situationen än i den andra. En överdrift vore att säga att den nuvarande ordningen har fungerat väl och det främsta beviset härför torde vara det mycket svaga genomslag i praxis som den tänkta regeln i doktrin och förarbeten har haft.

Något bör också sägas om de psykiska funktionsnedsättningar som finns återgivna i avsnitt 2.3. Det är först och främst av betydelse att hålla isär de juridiska från de psykologiska begreppen. Kunskaper om båda är emellertid en förutsättning för att kunna sätta dem i samband med varandra vid en juridisk bedömning.

5.3 Särskilt om allvarlig psykisk störning

Det är i detta arbete av särskilt intresse att diskutera det rättsliga fenomenet allvarlig psykisk störning. Även här förefaller domstolarna, se särskilt NJA 2001 s. 899, vara obenägna att tillämpa den oskrivna regeln om tillfällig sinnesförvirring. HD:s uppfattning synes här vara att antingen gå på 30 kap. 6 § som stadgar ett fängelseförbud eller nöja sig med att konstatera att uppsåt inte föreligger. Vid en sådan lösning tenderar rättstillämparen gå i en liknande fälla som lagstiftaren gjorde vid införandet av BrB. Den som lider av tillfällig sinnesförvirring kan, även om den psykiska störningen är allvarlig, ha ett visst mått av uppsåt. Bestämmelsen i 30 kap. 6 § synes emellertid omotiverad i de fall när gärningspersonen endast tillfälligtvis är

från sina sinnens fulla bruk, eftersom någon påföljd anpassad till störningen i sådana fall knappast torde fylla någon funktion.

Rättsläget får dock betraktas som oklart. Slutsatsen i NJA 1995 s. 48 är knappast likalydande. Däri fastslås att ett kortvarigt psykotiskt tillstånd inte är att betrakta som en allvarlig psykisk störning såsom 30 kap. 6 § avser. Anledningen härtill är att kunna döma en sådan gärningsperson som inte är psykiskt störd när dom i målet meddelas. Gemensamt för rättsfallen är dock att det inte tycks existera någon ursäktande omständighet vad gäller tillfällig sinnesförvirring.

För tydlighetens skull bör jag också poängtera att det inte är troligt att den allvarliga psykiska störningen faller in under Jareborg med fleras definition av tillfällig sinnesförvirring. En sådan åtskillnad anser jag emellertid vara svårmotiverad, eftersom en förekomst eller avsaknad av en diagnos inte borde göra någon skillnad i konformitetshänseende. Klart är också att en allvarlig psykisk störning kan vara kortvarig och övergående, varför vissa beteenden bör kunna klassificeras som tillfällig sinnesförvirring.

5.4 Rättsystemets institut

Som jag varit inne på finns det institut under rättegången som är av viss relevans för att kunna bedöma om gärningspersonen lidit av tillfällig sinnesförvirring.

Den särskilda personutredningen kan komma till användning om det anses nödvändigt för att avgöra påföljdsfrågan eller om det annars förekommer andra relevanta skäl. Det är således 1 § i lagen om särskild personutredning in fine som ger stöd för att använda möjligheten att utreda gärningspersonens personlighet. Det står emellertid klart vid granskningen av lagens förarbeten att lagstiftaren inte haft för avsikt att institutionen skulle användas i situationer där tillfällig sinnesförvirring är för handen.

Det ska noteras att institutet i många fall inte torde vara särskilt användbart. I den tillfälliga sinnesförvirringens natur ligger att det är ett övergående tillstånd som är personlighetsfrämmande. Utredningen skulle emellertid kunna ligga till grund för att konstatera gärningspersonens verkliga personlighet för att kunna visa att den företagna handlingen inte är karakteristisk för vederbörande.

Som jag ovan varit inne på råder det en ovisshet om det finns någon regel om tillfällig sinnesförvirring. Lika stor eller större måste osäkerheten vara om en domstol kommer att använda det här institutet för att klargöra om det föreligger någon ursäktande omständighet, vilket ur rättsäkerhetssynpunkt måste anses vara en nackdel för den tilltalade. Vidare måste det stå klart att förevarande regelsystem om särskilda personutredningar i brottmål inte är utformade för korrelera med den oskrivna regeln om tillfällig sinnesförvirring.

Ännu mer sällsynt i dylika fall torde den rättspsykiatriska undersökningen vara. Institutet används främst i fall som rör allvarliga psykiska störningar, som är ett juridiskt begrepp. Ovan framgår att även sådana tillstånd kan vara av övergående och tillfällig art, varför regeln om tillfällig sinnesförvirring även torde vara relevant här.

Viktigt att poängtera är att båda återgivna institut innebär ett mer eller mindre omfattande inkräktande i den personliga integriteten. Den tillfälliga sinnesförvirringen, också ett juridiskt begrepp, omfattar en mängd psykiska tillstånd vars svårhet är ytterst varierande. I de enklaste fallen torde dessa institut vara något oproportionerliga och omotiverade.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

NJA II 1962.

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.

Prop. 1991/92:2 Om lag om särskild personutredning i brottmål, m.m.

Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.).

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

SOU 1988:7 Frihet från ansvar. Om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet.

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.

SOU 2002:3 Psykisk störning brott och ansvar.

Litteratur

Asp, Petter; Ulväng, Magnus; Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, 2:a upplagan, Uppsala 2013.

Asp, Petter: ”En principfråga. Om relationen mellan legalitetsprincipen och behandlingen av straffrättsvillfarelse i modern straffrätt”. I: *Vänbok till Torleif Bylund (red.: Torbjörn Andersson och Bengt Lindell)*, Uppsala 2003.

Cameron, Iain: *An Introduction to the European Convention on Human Rights*, 6:e upplagan, Uppsala 2011.

Holmqvist, Lena m.fl.: *Brottsbalken: en kommentar. D. 1, (1-12 kap.): brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, 5:e upplagan, Stockholm 2007.

Jareborg, Nils: *Straffrättsideologiska fragment*, Uppsala 1992.

Leijonhufvud, Madeleine; Wennberg, Suzanne: *Straffansvar*, 8:e upplagan, Stockholm 2009.

Strahl, Ivar: *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Lund 1976.

Elektroniska källor

Schizofreni, Nationalencyklopedin, hämtad den 21 maj 2014 från:
<http://www.ne.se/lang/schizofreni>.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1968 s. 471.

NJA 1968 s. 500.

NJA 1969 s. 401.

NJA 1995 s. 48.

NJA 2000 s. 490.

NJA 2001 s. 899.

NJA 2011 s. 563.

Hovrätterna

RH 1993:80.

RH 1995: 150.

RH 1999:139.

RH 2008:90.

Europadomstolen

Kokkinakis mot Grekland, mål 14307/88, dom den 25 maj 1993.

Silver m.fl. mot Förenade konungariket Storbritannien och Nordirland, mål 5947/72 m.fl., dom den 24 oktober 1983.